

## EKONOMİDE 1980 SONRASI KAYNAK-KULLANIM DENGESİNİN GELİŞİMİ

Yrd. Doç. Dr. Metin TOPRAK\*

### Giriş

1994 yılına gelindiğinde, ekonominin manzarası şu görünümde: Türkiye tarihinde görülmedik boyutta bir cari işlemler açığı (6.4 Milyar \$), özellikle kamu tüketiminin körüklediği bir ekonomik büyüme, kronik ve yüksek oranlı bir enflasyon, yükselme eğilimini sürdüren yüksek oranlı kamu açıkları, düşük kamu yatırımlarına eşlik eden yüksek kamu tüketimi, yükselen bir ithalata karşılık yerinde sayan bir ihracat, kamunun kaynak kullanımındaki egemenliği ve düşük kur politikası nedeniyle yükselen kredi maliyetleri; bütün bunların ortak sonucu olarak, yüksek enflasyon beklentisi ve ekonominin geleceği için karamsarlık!

Yukarıda çerçevesi çizilen ekonomik ortamın makro değişkenler itibariyle detaylı analizini yapmak, sorunun temelde hangi değişkenlere yönelik politikaların bir çözüm modelinde ağırlık kazanacağını belirlemek anlamında yararlı olacaktır. Gerçekten 1988'den bu yana hükümetlerin prodüktif yatırımlar, ihracat teşvikleri gibi uygulamalardan neredeyse tamamen vazgeçmeleri, reel çözümler yerine parasal ve finansal politikalar uygulamaları, sorunun boyutunu büyütmüş, ancak bir gecikme ile ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sorunun oluşumunu ve gelişimini ekonominin arz (maliyet) ve talep yanlarıyla ele alarak, hangi ekonomik önceliklerde tercih hataları yapıldığını ortaya koymak gerekmektedir. Bu ortaya koyuş, kimi zaman Türkiye'nin siyasi tercih ve uygulamalarıyla ters düşebileceği gibi (Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaretle olduğu gibi), kimi zaman da uygulayabildiği ekonomik politikalarla ters düşebilecektir (Örneğin, 32 sayılı Kararname ile konvertibiliteye geçişin, makroekonomik istikrarsızlık ortamında yol açtığı kısa süreli sermaye hareketleri ve sonuçları gibi).

Türk ekonomisi kaynak kullanımını bakımından kamu ve özel sektör; ulusal üretimin bileşimi bakımından tarım, sanayi ve hizmetler; toplam harcama unsurları bakımından tüketim, yatırım ve dış açık unsurları yönünden incelenerek ana trendler tesbit edilmeye çalışılacaktır.

---

\* Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi

### GSYİH'nın Kompozisyonunda Yapısal Değişme

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'nin bileşiminin tarım, sanayi ve hizmetler ana sektörlerini kapsadığı gözönüne alındığında; 1980-1993 aralığında her üç kalemin payında da önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Ancak sözkonusu periyodu ikiye ayırarak incelemek gerekmektedir: 1980-1989 arası ve 1990-1993 arası. 1980-1989 aralığında esas olarak GSYİH içinde gerek hizmetler sektörünün, gerekse tarım sektörünün payı düşüş kaydetmiş; ancak bu düşüş tarımda daha belirgin olmuştur. Bu iki sektörün payındaki gerileme dolayısıyla sanayi sektörü kayda değer artışlar yaşamış; GSYİH içindeki payı 1980'de %25 iken, 1988'de %32.4 olmuştur. Sanayi sektörünün payı 1988-1990 aralığında ufak düşüşler yaşamış, ancak 1991'den itibaren önemli ölçüde düşmüştür. 1989'dan itibaren Türk ekonomisi reel sektörler olarak tarım ve sanayide süregelen bir gerileme yaşayagelmektedir. Buna karşılık olarak, dolayısıyla hizmetler sektörünün payı da 1989'dan itibaren yükseliş trendine girmiştir (Grafik 1).

Sanayi sektörü alt sektörler itibariyle incelendiğinde; sanayi sektörünün gelişiminde temel rolü imalat sanayiinin oynadığı görülmektedir. İmalat sanayii toplam sanayi sektörünün %85'i civarında bir kısmını temsil etmektedir. Dolayısıyla imalat sanayii de 1989'dan itibaren bir gerileme yaşamaktadır. Gerek sanayi sektöründe, gerekse imalat sanayiinde 1980-1993 arasında görülen gelişmenin karakteristiği enerji sektörü için de geçerlidir. Bu doğal sonuç enerjinin sanayi sektöründe girdi olarak önemli bir yer tutmasından ileri gelmektedir. Madencilik sektöründe ise sözkonusu zaman periyodunda önemli bir dalgalanma olmamış ve GSYİH'nın %1.5-2'si oranında seyretmiştir (Grafik 2; Çırak 1992).

Hizmetler sektörünün bileşimi inşaat, ticaret, ulaştırma-haberleşme, devlet kesimi ve diğer hizmetler kalemlerinden oluşmaktadır. Alt kalemler itibariyle hizmetler sektörü incelendiğinde; tarım ve sanayi sektörlerindeki gelişmelere paralel gelişmeler, Türk ekonomisinin 1989'dan itibaren seçim ekonomisi özelliğini sürekli taşıyacak ortama girmesi nedeniyle burada da görülmektedir. Ulaştırma-haberleşme, inşaat ve devlet hizmetleri 1991'de, 1990'daki düzeylerine göre, GSYİH'nın oranı olarak yaklaşık üçer puan artış kaydetmişlerdir. Ticaret sektöründe de yine 1991'de bir önceki yıla göre, GSYİH'nın oranı olarak %1.2'lik bir artış olmuştur (Grafik 3).

### GSYİH'nın Gelişiminde Sektörel Katkılar

GSYİH'nın bileşenleri olarak tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin 1980-1993 aralığındaki reel büyümeleri incelendiğinde; yukarıda zikredilen her üç sektörün toplam içindeki paylarının ağırlıklarına koşut olarak, her üç sektördeki büyümenin GSYİH büyümesiyle aynı yönde olduğu; ancak hizmetler sektöründeki büyüme ile GSYİH büyüme oranlarının hemen hemen aynı büyüklükte oldukları görülmektedir. Ancak, tarım ve sanayi sektörlerindeki büyümelerin gerek hizmetlerden, gerekse birbirlerinden ayırdedici bir özellikleri vardır: Tarım sektöründeki büyüme, üç yıl istisna edilirse, GSYİH büyüme oranının altında gerçekleşmiştir; dolayısıyla GSYİH büyüme oranına ivme kazandırır bir özellik taşımamaktadır. Sanayi sektöründeki büyüme, iki yıl istisna edilirse, GSYİH büyüme oranının üstünde gerçekleşmiştir; dolayısıyla GSYİH büyüme oranını artırır bir özellik taşımaktadır. Ancak 1988'den bu yana sanayi büyümesi ile GSYİH büyümesi yaklaşık aynı büyüklüktedir. Tarım kesiminin modernize olmaması, yoğun göç nedeniyle tarımsal üretim artış hızının düşmesi, Ortadoğu ülkeleriyle olan dış

ticaret hacminin son on dört yıldır aynı düzeyde kalması gibi nedenler, tarımın GSYİH büyümesine destek yerine, bir anlamda köstek olduğunu açıklar mahiyettedir.

Sanayi kesiminin 1987'ye kadar ekonominin motoru görevini üstlenmesi ise; ulaştırma-haberleşme, su, elektrik, kanalizasyon gibi altyapı yatırımlarının tamamlanması nedeniyle kapasite kullanım oranlarının, ülkemiz koşullarında tam istihdam sınırı sayılabilecek düzeylere ulaşması sonucu artan üretim ve ihracat nedeniyle (OECD 1992). 1988'den itibaren sanayinin motor görevi görememesinin en önemli nedeni ise, kamu sabit sermaye yatırımlarının yapılmamasıdır. Özel sektör aynı düzeyde yatırım yapmaya devam ederken; kamu sektörü 1988'den itibaren sabit sermaye yatırımlarında önemli kısıtlamalara gitmiştir (Grafik 4).

GSYİH, tarım, sanayi ve hizmetler değişkenlerinin birbirleriyle ilişki miktarları incelendiğinde; GSYİH, tarım (.68), sanayi (.78) ve hizmetler (.86) ile yüksek düzeyde ilişkili bulunurken, hizmetler de sanayi ile yüksek derecede ilişkili bulunmuştur (.72). Ancak gerek hizmetler, gerekse sanayi sektörlerindeki gelişmeler, tarım sektöründeki gelişmelerle düşük derecede ilişkili bulunmuştur (sırasıyla .36 ve .30). Bu sonuca göre, sanayi ve hizmetler sektörlerinin birbirleriyle entegre oldukları söylenebilir. Tarım sektörü ise, sözkonusu iki sektörle görece az ilişkili olduğu için, toplam ekonomide dual bir yapı meydana gelmektedir. Bir yandan entegre olmuş bir sanayi ve hizmetler kesimi, öte yandan bu entegrasyonun dışında kalmış, daha doğrusu kayıt dışı ekonomi anlamına gelmek üzere, üretim biçimini kapitalistleştirememiş tarım kesimi. GSYİH değişkeninin bileşenleri olarak hizmetler, tarım ve sanayi değişkenleri ile bir regresyon analizi yapıldığında; her üç değişkenin de GSYİH değişkeni üzerinde pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Türk ekonomisi halen her üç sektöre önemli ölçüde dayandığı için; herhangi bir şekilde ve telafi etmeyi planlamadıkça, herhangi birini ihmal etmemelidir. Sözkonusu regresyon denklemi ve sonuçları aşağıdadır.

$$GSYIH = \text{CONSTANT} + f(\text{HİZMET}, \text{SANAYİ}, \text{TARIM})$$

$$R^2 = .993$$

t Değerleri

Tarım	16.9
Sanayi	7.9
Hizmetler	11.6

$$F(1,13) = 485.8 \quad P = .00$$

#### Toplam Ekonomide Kaynaklar-Harcamalar Dengesi

1980-1990 zaman diliminde dış açık kaleminin toplam kaynaklara katkısı yıllık ortalama olarak %1.7 düzeyindedir. 1980'den 1988'e kadar, arada ufak çaplı dalgalanmalar göstererek, sürekli düşüş kaydederek -%1.2 düzeyine gerileyen dış açık düzeyi, bu tarihten itibaren yükseliş trendine girmiştir (Grafik 5-3).

Toplam yatırımlar 1980'den 1987'ye kadar sürekli artışlar kaydetmiş ve GSMH'nin %21.9'undan %25.4'üne ulaşmıştır. Bu artışta gerek kamu, gerekse özel sektör yatırımlarındaki artış rol oynamıştır. Ancak 1988'den itibaren özellikle kamu

yatırımlarındaki düşüş trendi nedeniyle toplam yatırımlarda, özel sektör yatırımlarındaki yükselişe rağmen bir azalma meydana gelmiştir. Kamu yatırımları 1980'de toplam yatırımların %51'ini oluştururken, 1993'te %40'ını oluşturmaktadır. Sabit sermaye yatırımları ile ilgili gelişmeler de doğal olarak bu yapısal özellikleri taşımaktadır (Grafik 5-1).

Toplam tüketimin 1980-1993 aralığındaki gelişimi incelendiğinde, 1981'de toplam tüketimin %13'ünü oluşturan kamu tüketiminin 1993'te toplam tüketimin %23'ünü oluşturduğu gözlenmektedir. Esasen kamu tüketimi 1988 yılına kadar ufak çaplı düşüşler yaşamış ve 1988'de toplamın %12'sini oluşturmuş; ancak 1989'dan itibaren sürekli yükselmeye başlamıştır. Öte yandan, özel tüketim 1980-1993 aralığında sürekli düşüşler kaydetmiş ve son üç yıldır toplam tüketimin %60'ı civarında karar kılmıştır. Sonuç olarak, gerek toplam yatırımlarda ve dolayısıyla gerekse kamu yatırımlarındaki düşüşü, kamu tüketimindeki artışa bağlamak mümkündür. Özel sektör, kaynaklarını giderek artan bir oranda yatırımlara kanalize ederek, yani daha fazla tasarruf ederek, bir anlamda fedakarlıkta bulunurken; kamu sektörü 1989'dan itibaren savurganlık içinde yüzer hale gelmiş ve bu tarihten 1993'e kadar beş yılda dört başbakan değiştirecek kadar siyasi bir istikrarsızlık ortamının varlığı nedeniyle bu savurganlığı önleyememiştir (Grafik 5-2).

#### GSYİH'nin Gelişiminde Harcama Unsurlarının Katkıları

Türkiye, 1988'den 1994'e kadar, konvertibiliteye geçiş sloganı altında, temelinde ileri derecede aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalaun liberasyonu, gümrük himaye duvarlarının büyük ölçüde düşürülmesi, sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin giderek kaldırılması, ihracata tanınan teşviklerin hızla azaltılıp etkisizleştirilmesi ve kamu yatırımlarının azaltılıp, kamu tüketiminin hızla artırılmasından oluşan bir politika demeti uygulayagelmiştir (Kurdaş 1994).

1980-1993 aralığında GSMH'nin harcama kalemleri itibariyle; tüketim, yatırım ve dış açığın payındaki gelişimde önemli değişiklikler görülmektedir. 1980-1987 aralığında kamu tüketimi sabit kalmış, kamu yatırımları ise artış kaydetmiştir. Özel sektör tüketimi ise bütün dönem boyunca düşmeye devam etmiştir. Özel sektör yatırımlarındaki artış, kamu tüketimi artışı ve yatırım azalışını telafi edecek boyutta gelişmeler göstermiştir (Çiller ve Kaytaç 1989).

Toplam tüketimin GSMH'nin %80'ini oluşturması nedeniyle, tüketimdeki değişiklikler doğal olarak GSMH değişikliklerinde belirleyici olmaktadır. Diğer yandan yatırımların payının %20 civarında olması, GSMH değişikliklerinde ikinci derecede önemi bu kaleme vermektedir. Nitekim tüketim, yatırım ve GSMH serilerinin anılan dönemdeki gelişimi incelendiğinde; GSMH serisinin tüketim serisiyle aynı yön ve yaklaşık aynı oranlarda seyrettiği görülmektedir. Yatırımlardaki büyük dalgalanmaların GSMH'nin yönünü tek başına belirleyemediği, dış açık hacmindeki gelişimin ise GSMH'deki gelişimle doğru veya ters yönde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı dikkat çekmektedir (Grafik 6).

GSMH, tüketim, yatırım ve dış açık parametrelerinin birbirleriyle ilişki düzeyleri incelendiğinde; yukarıdaki kaniya daha kesin olarak varılabilir: Dış açık kaleminin GSMH, tüketim ve yatırım ile ilişkisinin yönü negatif bulunmuştur. Tüketim ve yatırımın GSMH ile ilişki yönleri ise pozitif bulunmuştur. Bunun anlamı, yukarıda vurgulandığı gibi, GSMH'deki değişiklikler birinci derecede tüketim değişimleri, ikinci

derecede de yatırım değişimleri tarafından belirlenmektedir. Bu sonuca aşağıdaki regresyon denklemi yoluyla da ulaşılabilir.

$$GSMH = \text{CONSTANT} + f(\text{DISACIK}, \text{TUKETIM}, \text{YATIRIM})$$

1980-1993 zaman dilimi için regresyon denkleminin çözülmesiyle; tüketim ( $t=4.51$ ) ve yatırım ( $t=2.07$ ) değişkenlerinin etkileri .00 manidarlık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunurken; dış açık değişkeninin GSMH üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Ancak denklem bir bütün olarak .00 anlamlılık düzeyinde geçerli bulunmuştur ( $F(1,13)=10.79$ ,  $P=.00$ ).

### Toplam Ekonomide Nominal ve Reel Gelişmeler Arasındaki İlişki

Türk ekonomisinin 1983'ten itibaren, bir anlamda 24 Ocak istikrar tedbirlerini hazırlayan teknik kadronun yönetim ve denetimine geçmesiyle, çeşitli parametrelerin nominal ve reel gelişmelerinin birbirleriyle ilişkisi konusunda çeldirici açıklamalar da başlamış oldu. İ. Özal Hükümeti sırasında devrin başbakanı olan T. Özal, yüksek büyüme ile yüksek enflasyonun bir arada olamayacağını ifade ederek, yüksek enflasyonun bir çok ekonomik hastalığın sebebi olduğunu, belirsizlik ortamı doğurduğunu, hemen her açıklamasında dile getiriyordu. Özal, amacının enflasyonu %10'ların altına indirmek olduğunu ısrarla tekrarlıyordu. Ancak 1988'den itibaren bu söylem değişti. Yine aynı Özal, bu sefer yüksek enflasyonun, ekonomik büyümenin bir bedeli olduğunu ileri sürmeye başladı. İlginç olan, her iki periyotta da bu söylemleri savunan iktisat ve siyaset bilimcilerin olmasıydı. Oysa, işin aslı hiç de böyle değildir. Nitekim, gerek GSMH'daki reel gelişmeler, gerekse enflasyon oranındaki gelişmeler incelendiğinde; yukarıda zikredilen siyasetlerin iddialarının tam aksi durumun sözkonusu olduğu görülmektedir (Celasun 1990). Bu anlamda 1980-1993 aralığını, yukarıda yapıldığı gibi iki ana devreye ayırmak mümkündür: Birinci devre 1980-1987 aralığını, ikinci devre 1988-1993 aralığını kapsamaktadır. 1980-1987 aralığında büyüme stratejisinin iki belirgin niteliği kamu yatırımları ve ihracatın desteklenmesidir. Oysa ikinci dönemde, bu politikaların her ikisinin de terkedildiği görülmektedir.

Birinci devrede enflasyon oranı (GSMH zımnı deflatörü) yıllık ortalama olarak %38 oranında iken, büyüme oranı da ortalama olarak %5.5 civarındadır. Oysa ikinci devrede, enflasyon oranı yıllık ortalama olarak %63 oranında seyrederken, büyüme oranı da yıllık ortalama olarak %4.5 civarında gerçekleşmiştir (Grafik 7). Ancak ikinci dönemde bazı yıllarda çok düşük büyüme hızları gerçekleşirken, 1990'da %9.2 gibi oldukça yüksek büyüme oranı tutturulmuştur. Özellikle 1989'daki genel yerel seçimlerin siyasi endişesi kamu harcamalarına ivme kazandırmıştır. 1987 yılı genel seçim yılı olduğu için, kamu harcamaları artırılmış, KİT fiyat artışları seçim sonrasına bırakıldığı için, etkileri daha çok 1988'de görülmüştür. 1990'da da, 1991 erken genel seçim olasılığı nedeniyle kamu harcamaları olağanüstü yükselmiştir. Önemli reel ücret artışları ve düşük reel döviz kuru politikası sonucunda, ithalat talebi tırmanmış ve büyüme sıçrama yapmıştır (Uygur 1992). Devlet harcamalarının alabildiğine savurganlaştığı, izlenen ekonomik politikalarından; ihracatı teşvik uygulamaları, hayvancılığı teşvik kredileri ve benzeri uygulamaların başarısız sonuçlarının kamuoyuna yansımaları, ücretli kesimde sürekli getirilen reel gelirlerin verdiği hoşnutsuzluk ve belki de en önemlisi, sanayi kesiminde kapasite kullanım oranlarının son haddine gelmiş olması, bir yerde siyasi otoritenin yorgunluk ve yılınlık yıllarının başladığının habercisi olmuştur. Nitekim 1989'dan

itibaren, devletin tepe yönetiminin hemen her yıl değişmesi, devlet bürokrasisinin istisnasız her alan ve yerde egemen olduğu ülkemizde, ekonomik hayatı felç etmiştir.

Sonuç olarak, 1988'e gelindiğinde, mevcut kullanılmayan üretim tesislerinin hemen hemen kalmayışi nedeniyle, hükümetlerin seçim harcamalarının, GSMH'daki artışın tüketim artışının yol açtığı bir artışın sonucu niteliğine bürünmesine yol açmıştır. Dolayısıyla 1988'den bu yana, şayet kamu tüketimi GSMH'nın %18- 19'una varmasaydı, ne enflasyon oranı bu denli yüksek olacaktı, ne de GSMH artış oranı. O zaman muhtemelen olacak olan şeydu: Oldukça düşük büyüme oranları ve yine %30-40'lar düzeyinde enflasyon oranları. Ve böylece yüksek enflasyon ve yüksek faizin doğurduğu belirsizlik bu denli yaygın ve etkin olmayacak, alınması gerekli tedbirler hem herkesçe daha açık seçik görülebilecek, hem de sözkonusu tedbirlerin bir an önce alınması gereği, ekonomik ve siyasi baskı gruplarını harekete geçirerek, hükümet üzerinde baskı oluşturmalarına yol açacaktı. Çünkü özel sektör zaten bütün dönem boyunca, sürekli tüketimini kıstmış, yatırım harcamalarını artırmamıştır. Oysa kamu kesimi yukarıdaki nedenlerle bunun tam aksini yapmıştır.

Yüksek enflasyonun, GSMH büyümesinin bedeli olduğu iddiasının regresyon analizi ile geçersizliğini göstermek mümkündür. GSMH büyüme oranı, GSMH zımni deflatörü ve Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) değişkenlerinin birbirleriyle ilişki miktarları incelendiğinde; GSMH zımni deflatörü ve TEFE'nin, GSMH büyüme oranıyla negatif ilişkiye sahip oldukları görülmektedir (sırasıyla -.36 ve -.40). GSMH büyüme oranının TEFE ve GSMH zımni deflatöründen etkilenme derecesini aşağıdaki regresyon denklemleri tesbit etmek mümkündür:

$$\text{GSMHBO} = \text{CONSTANT} + f(\text{TEFE}, \text{GSMHZD})$$

GSMHBO	:	GSMH büyüme oranı
GSMHZD	:	GSMH zımni deflatörü
TEFE	:	Toptan Eşya Fiyat Endeksi

Denklemin çözümüyle, TEFE ve GSMHZD'deki değişmelerin GSMHBO'da meydana getirdikleri etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Yani yüksek enflasyon, yüksek büyümenin maliyeti değildir. Kaldı ki , istatistiksel olarak .05 manidarlık düzeyinde anlamlı olmasa da GSMHBO, TEFE ve GSMH zımni deflatörü ile negatif bir ilişkiye sahiptir.

Bir ekonomide fiyat oluşumunu belirleyen üç faktörün kompozisyonu şu şekildedir (Uygur 1993): (a)Maliyetler; (i)ithal girdilerin maliyetini belirleyen döviz kuru, (ii)işgücü maliyetini belirleyen ücret, (iii)kamu kesimi kaynaklı -elektrik gibi- girdilerin maliyetini belirleyen kamu mal ve hizmet fiyatları, (iv)tarım kesimi kaynaklı girdilerin maliyetini belirleyen tarımsal fiyatlar ve (v) işletme ve yatırım maliyetlerini etkileyen faiz oranı. (b)Fazla talep (i) kamu kesimi açığı, (ii)özel kesim açığı, (iii)bunların yansımaları olarak dış açık veya cari işlemler açığı. (c)Enflasyon beklentisi: Bu beklenti, iç ve dış şoklardan ve spekülasyon hareketlerinin kendi kendini beslemesinden kaynaklanabileceği gibi, genellikle ekonomideki dengesizliklerden, açıklardan ve güvensizlik / belirsizlikten beslenmektedir.

Türkiye'de son yıllarda kamu kesimi açıkları, işgücü maliyetleri, faiz oranları gibi parametreler üretimin maliyeti üzerinde büyük etkiler yapmış ve enflasyonun bir arz

enflasyonu niteliğine bürünmesine yol açmıştır. 1990-1993 aralığında, Dünya yaşadığı durgunluktan kurtulmaya çalışırken, Türkiye'de seçim atmosferleri nedeniyle kamu açığının yüksekliği, reel büyüme sonucu özel kesimin yüksek fon talebi ile birleşince, faiz oranları tırmanışa geçmiştir (Gökçe 1994). 1994'te devalüasyon şokuyla ithal girdilere dayanan bir kısım sanayi ve ticaretin de önemli darboğazlara girdiği görülmektedir.

Bilindiği gibi yüksek enflasyonu olan bir çok ülke, ciddi uluslararası borç sorunları ile karşı karşıya kalmakta, kamu kesimi aşırı borçlanma eğilimine girmektedir. Buna karşılık özel sektörde, yerli ve yabancı aktifler arasında sermaye ve döviz akımı yolu ile başka bir açıdan dış borçlanmaya gidilmesi gündeme gelmektedir. Bu durumda ülke ekonomisi seyyar sermaye ile çalışır duruma gelmektedir. Sabit kur sistemi sözkonusu iken, para politikasında faiz oranını yükseltme eğilimi ülkeye sermaye akışını canlandırır. Para arzı kısılinca, halk dövizden vazgeçecek, yüksek faiz getirili aktifler satılacak, böylece ülke parası değer kazanacaktır. Ancak merkez bankası bu dengeyi uzun süre devam ettiremez. Sonuçta yüksek faiz oranı politikası ya sabit kur politikasından, ya da sermayenin akışkanlığından vazgeçmeyi gerektirmektedir. 1994'e gelinceye kadar, son bir kaç yılda Türkiye'nin de uyguladığı yüksek faiz-düşük kur politikası idi. Esnek kur sisteminde ise, devalüasyon beklentisi içsel bir değişken olmaktadır. Para arzının sürekli kısılması, geçici olarak ülke parasının değerini yükseltir. Bunun sonucunda, gelecekte enflasyon beklentisi oluşacak, nominal faiz oranı yükselecektir. Ancak faiz oranı artışı geçici bir olaydır. Eğer ülkede fiyat esnekliği yüksekse, faiz oranlarının artış süresi de kısa olacaktır. Genellikle anti-enflasyonist programlar uygulayan ülkelerde fiyat esnekliği yüksektir. Bu nedenle bu ülkelerde, yüksek faiz oranlarının etkisi ile ülke parasının değer kazanması fazla önemli değildir (Aslan 1994). Nitekim Mayıs 1994'ten beri devletin uyguladığı yüksek faiz politikası ile TL'ye değer kazandırma ve dolayısıyla döviz baskı altında tutma uğraşı, hem akıntıya kürek çekmek, hem de kamuya katlanılamayacak mali külfet getirmesi açısından önemlidir.

### Toplam Ekonomide Kamu Ağırlığının Gelişimi

Ülkemizde kalkınmanın finansmanında bankacılık sektörü kilit rolü oynamaktadır. Bu bakımdan Türkiye, Kıta Avrupası para ve sermaye piyasalarının özelliklerini taşımaktadır. Ülkemizde sanayi ve mali kesimin güçlü organik bağlarla sahip olmaları bu nedenledir. Ancak ülkemizde, gerek kamunun iktisadi işletmeci olarak bilfiil üretim sürecinde bulunması, gerekse devasa bürokratik yapısıyla doğal olarak tüketimde bulunması ve nihayet bunlara ek olarak yüksek kamu harcaması gerektiren siyasi ve askeri olayların gerektirmesi nedeniyle, devlet kesimi para ve sermaye piyasaları kaynaklarının önemli bir kısmına adeta el koymaktadır (Berksoy ve Doğruel 1990; Orhaner 1991).

Kamu kesimi iç borç stokunun, bankalarca özel sektöre açılan kredi stokuna oranının gelişimi incelendiğinde; 1980-1993 aralığında sözkonusu oranın %100'ün üzerinde seyrettiği ve hatta %150'lere vardığı görülmektedir. Özel sektör kredi stokunun (OSKS) bankacılık kesimi aktif toplamına (BKAT) oranının gelişimine bir göz atıldığında, burada da özel sektör aleyhine tedrici bir azalma görülmektedir. Dönemin başında %40'larda seyreden oran, dönemin sonunda %30'lara gerilemiştir (Toprak 1993). Bir diğer ölçüt, bankacılık kesimi menkul değerler cüzdanı stokunun BKAT'ye oranıdır. Bu oranın gelişimi de yine özel sektörün aleyhine olmuştur (Erol 1992; Evgin 1993).

Menkul değerler cüzdanında son bir kaç yıla kadar, özel sektöre ait menkul değerlerin payı önemsenmeyecek düzeyde olmuştur (Grafik 8). Ancak son dört yıldır, menkul kıymet yatırım fonu ve ortaklığı müesseselerinin kurulmasıyla, özel sektöre ait kağıtlar toplamın %10'unu oluşturacak düzeye ulaşmıştır. Görüldüğü gibi, her üç gösterge bakımından da kamu sektörünün kaynak kullanımındaki payında halen özel sektör aleyhine gelişmeler devam etmektedir.

Bankacılık kesimi menkul değerlerinde kamu egemenliğinin kaynağı, menkul değer ihracında dönem boyunca kamu payının %90'larda seyretmesinde yatmaktadır. Hisse senedi borsası bu nedenle işlem hacmi bakımından tahvil borsasının gölgesinde kalmaktadır. Yine kamu, ihraç ettiği borçlanma araçlarının faizleriyle oynayarak hisse senedi piyasasını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Esasen verimlilik ve karlılık gibi ölçütlere oranla, kamu kağıtlarının faiz oranları, hisse senedi piyasası üzerinde daha etkili olmaktadır. Bankaların toplam yükümlülüklerinin %40'ının üzerinde bir kısmını kamu kağıtlarıyla tutmak zorunda olmaları, kamu kağıtlarının yüksek getirili ve risksiz olması, özellikle son zamanlarda sanayi kesiminin yüksek kredi maliyetleri nedeniyle kredi taleplerini kısmaları gibi nedenler, kamu borçlanmasındaki faiz oranını mevduat faiz oranları için referans noktası yapmıştır. Nitekim incelenen dönem boyunca, mevduatlara ödenen yıllık reel faizlerle, kamu reel borçlanma faizlerinin gelişimi aynı yönde ve yaklaşık aynı büyüklüktedir (Grafik 9).

### Sonuç

1980 sonrası ekonomi, 1987 öncesi ve sonrası olarak iki ana devreye göre farklı politik ve ekonomik özelliklere sahiptir. 1988'e gelinceye kadar, imalat sanayiinde eksik kapasiteler kullanılmış, büyümenin temel karakteristiği kamu yatırımları ve ihracat teşvikleri ile betimlenmiştir. Ancak 1987'den itibaren iki genel bir de genel yerel seçim, ayrıca iki kongre ile başbakan değişiren ve bütün bunların kamu tüketimi üzerindeki etkilerine maruz kalan Türk ekonomisi, 1988'den itibaren bir yandan kamu yatırımlarının gerilemesi - kamu tüketiminin patlaması ve ihracat teşviklerinin kaldırılması ile; diğer yandan kamu açıkları nedeniyle artan kaynak talebinin yol açtığı yüksek faizler ve enflasyon, ve özellikle kamu tüketimi artışının yol açtığı ekonomik büyümenin özel sektörün kaynak talebinde meydana getirdiği artış nedeniyle artan enflasyon ile karşı karşıya kalmıştır. Hükümetler, reel çözümler bulmak yerine, yüksek faiz-düşük kur politikasıyla sorunları ertelemiş; ancak derinleştirmişlerdir. Kamu bir yandan yatırımlarını kısıp, tüketimini artırıp, KİT'leri de özelleştirerek üretimi kısarken; diğer yandan iç borçlanma yoluyla toplam kaynaklar üzerinde meydana getirdiği baskı ile özel sektörü dışlamakta ve bu yolla da üretimin kısılmasına neden olmaktadır.

Esasen hükümetin KİT'lerden başka, kapatacağı ve/veya özelleştireceği ve bu yolla borçlanma gereksinimini önemli ölçüde azaltacağı tamamlayıcı bir seçeneği daha vardır. Bu, genel ve katma bütçe içinde mütalaa edilen kurum ve kuruluşlardır. Bugün Başbakanlık ve Bakanlıklar bünyesinde devasa hizmet kuruluşları vardır. Bunların bir çoğu ya işlevsiz (İstanbul İl Tarım Müdürlüğü'nün, Türkiye'deki en büyük tarım teşkilatı olması gibi), ya aşırı maliyetlerle çalışan (SHÇEK gibi), ya da politik içeriğinden başkaca bir yönü kalmamış olan (Devlet Planlama Teşkilatı ve Kadın Müsteşarlığı gibi) teşkilatlardır. Bu anlamda merkezi hükümetin bir silkelenmesi; verimlilik ve etkinlik ölçütleriyle reorganize edilmesi gerekir. Üretimin artırılması ve dış rekabete dayanmak için hükümetin işçi ve işveren sigorta primlerini önemli ölçüde düşürmesi, işveren için sendika ve grev kabusu korkusunu ortadan kaldırması veya minimize etmesi gerekir.



Hükümet üretim ve ihracat teşviklerini yeniden canlandırmalı, ancak bunları rastgele her alana ve faaliyete değil, ancak ülkemizin karşılaşacağı üstünlüğe sahip olduğu sektörler ile, ilerisi için ümit vaadeden; belirlenmesi gereken sektör ve faaliyetlere vermelidir.

Türk toplumunun bugünkü gündemi, toplumu transfer toplumu olmaktan çıkarıp, üretken toplum haline getirmek; dolayısıyla ekonomiyi transfer ekonomisi olmaktan çıkarıp, üretim ekonomisi haline getirmek olmalıdır (Neftçi 1994). Reel ekonomiden kopuk parasal ve finansal yöntemlerle rant toplamaya verilen ağırlık, doğası gereği kısa dönemli düşünmeyi getirmiştir. Gerçi uzun dönemde herkes ölecektir; ancak toplumların ömrü uzundur ve uzun dönemli düşünmeyi gerektirir.

### REFERANSLAR

- Arıcanlı, Tosun ve Dani Rodrik, *The Political Economy of Turkey (Der.)*, 1990, Macmillan, Hong Kong
- Aslan, Nurdan, "Yüksek Enflasyon ve İstikrar Programları", 1994 Banka ve Ekonomik Yorumlar, Nisan, s:39-48
- Berksoy, Taner ve Suut Doğruel, *Kamu İç Borçlanmasının Kamu Dışı Kesimler İçin Kullanılabilir Kaynaklar Üzerindeki Etkisi*, 1990, İstanbul Ticaret Odası Y.
- Celasun, Merih, "Fiscal Aspects of Adjustment in the 1980s", 1990, *The Political Economy of Turkey (Ed.)*, Macmillan, Hong Kong
- Çiller, Tansu ve Mehmet Kaytaç, *Kamu Kesimi Açıkları ve Enflasyon*, 1989, İstanbul Ticaret Odası Y.
- Çırak, Mehmet, *Türk Sanayiine Bakış Araştırması*, 1992, DPT Y.
- DİE, *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, 1994, Aylık Periyodik
- DPT, *Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar*, Yıllık Periyodik
- DPT, *1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar*, 1990, Ankara
- DPT, *Temel Ekonomik Göstergeler*, 1994, Aylık Periyodik
- Erol, Ahmet, *Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'de Devlet Borçları (1981-1990)*, 1992, TC Maliye Bak.Y.
- Evgin, Tülay, "İç Borçlarımız", *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Mart, 1992, s:41-50
- Gökçe, Deniz, "Kriz Gerekli miydi?", *Görüş*, Mart, 1994, s:26-31
- HDTM, *Başlıca Ekonomik Göstergeler*, 1994, Aylık Periyodik
- HDTM, *Hazine Aylık Göstergeleri*, 1994, Periyodik

- Köksal, Mahmut, Merkez Bankası-Hazine İlişkileri, 1990, Maliye Bak.Y.,
- Kurdaş, Kemal, "Ekonomik Bunalıma Doğru", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Şubat, 1994, s:39-52
- Neftçi, Salih, "Türkiye Yol Ayırımında...",Görüş, Ocak, 1994, s:34-36
- OECD, OECD Economic Surveys: Turkey 1992
- Orhaner,Emine, "Türkiye'de Kamu Sektörünün Büyüklüğü", Verimlilik Dergisi, 1991, Cilt:20, Sayı:4, s:7-16
- Rodrik, Dani, "Yarım Kalan Senfoni",Görüş,Ocak, 1990, s:68-72
- TC Maliye Bak., 1994 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, 1993, Ankara
- TC Maliye Bak., Yatırım Hizmetleri (1980-1993), 1993, Ankara
- TC Merkez Bankası, 6 Aylık Bülten, 1994, Periyodik
- TC Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1993, Periyodik
- Toprak, Metin, "Finansal Sistem Kaynaklarının Kullanımında Kamu Kesiminin Ağırlığı ve özel Sektörün Dışlanması", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Mart, 1993, Sayı 153, s:42-50
- Uygur, Ercan, "Enflasyonun Aktörleri, Faktörleri ve Anti-Enflasyonist Politikalar", İşletme ve Finans, Ekim, 1993, s:6-38
- Uygur, Ercan, "Enflasyon, İstikrar Programı ve Büyüme", Görüş, Ocak, 1992, s:63-73